

mediene spiller opp mot består også av konkurrenter, priser, distribusjon etc. og av framtidige markedspotensi­aler – ikke bare av et gitt publikum. Senders kalkyler utgjør en viktig faktor som påvirker innholdet like såvel som redaksjonens tilgang på andres informasjoner gjør det. Publikum er den tause parten som ikke forteller senderen på forhånd hva det liker eller hva som i praksis selger bra, mottakerne kan bare i ettertid rapportere sine valg innen de alternativer som tilbys. De fleste nye tilbud på mediemarkedet starter derfor som en hypotese blant senderene, som blir bekreftet eller motbevist gjennom publikums flertydige reaksjoner i en gitt situasjon. Det finnes knapt evigvarende kvaliteter i medienes innhold.

Dette er ikke en økonomisk eller en samfunnsvitenskapelig synsvinkel i motsetning til den mer humanistiske teksttradisjonen, det er simpelthen et nødvendig medievitenskapelig utgangspunkt for en adekvat analyse av medieutviklingen. Nå skal det i rettferdighetens navn sies at framstillingen, særlig det siste kapitlet i første bind, ikke er befridd for slike tanker. Her nærmer man seg en klassifisering av pressen i avistypologier som vanskelig kan omtales uten hentydninger til markeds­situasjonen. For tiden etter 1870 finnes det både brede oversikter og detaljanalyser av markedsutviklingen i dansk presse, særlig av Niels Thomsen, noe som forhåpentligvis vil farge framstillingen av pressen og andre medier i de kommen­de to bind.

Noter

- 1 Päiviö Tommilla m.fl. (1988). *Suomen lehdistön historia*. Kuopio
- 2 Eino Lyytinen, Timo Vihavainen, Raimo Salokangas og Kari Ilmonen (1996). *Yleisradio 1926-1996. A History of Broadcasting in Finland*. Helsingfors, Yleisradio.
- 3 Hans Fredrik Dahl, Jostein Gripsrud, Gunnar Iversen, Kathrine Skretting og Bjørn Sørensen (1996). *Kinoens mørke, fjernsynets lys. Levende bilder i Norge gjennom hundre år*. Oslo, Gyldendal norsk forlag.
- 4 Ottar Grepstad (1997). *Det litterære skattkammer. Sakprosaens teori og retorikk*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- 5 Hans Hertel (1983). *Den daglige bog*. København.

Svennik Høyer
Institutt for medier og kommunikasjon
Universitetet i Oslo

Svennik Høyer: **Pressen mellom teknologi og samfunn**

Universitetsforlaget, Oslo 1995, 419 s.

Svennik Høyers "Utkast til pressehistorien" från 1993 har blivit bok, ett magnum opus, *Pressen mellom teknologi og samfunn* (Universitetsforlaget, Oslo 1995, 419 s). Utgivningen har finansierats av Rådet for anvent medieforskning. Perspektiv och tidsperiod för verket anges i en under­rubrik: "Norske og internasjonala perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid".

Høyers presshistoria är ett imponerande verk. Det ger svar på en rad väsentliga frågor om den norska pressutvecklingen, inte minst under unionstiden med Sverige. Att Høyer behärskar sitt ämne, framgår av ett mycket elegant avslutande kapitel.

Först litet kritik

Jag är egentligen bara kritisk på tre punkter. Den första gäller illustrationerna, den andra den slängiga titeln och den tredje onödiga slarvfel.

Mindre rikt illustrerad

Omslaget pryds av en känd illustration från slutet av 1800-talet. Den visar en skara av ivriga tidningsbud utanför ett av tidningshusen vid Fleet Street redo att börja dagens arbete.

Valet av omslagsbild överraskar, eftersom tidningsdistributionen inte får något nämnvärt utrymme i Svennik Høyers arbete. När samma illustration användes för tjugo år sedan av den brittiske presshistoriker Alan J Lee som omslag till en skrift om den brittiska folkpressens framväxt (*The Origins of the Popular Press 1855-1914*, Croom Helm, London 1976), var det för att lyfta fram en av poängerna i fram­ställningen: För att sälja nyhetstidningar till en bred publik, krävs en välorganiserad och snabb distribution.

Illustrationerna är en svag punkt i Høyers arbete. Urvalet är ensidigt och balansen mellan olika tidsperioder dålig. Rikligast illustrerat är det i början med bilder på tryckerier, boksidor, förstasidor på utländska tidningar, tryckpressar och metoder att tillverka papper. Långt mellan illustrationerna blir det, när framställningen kommer in på 1700- och 1800-talens norska press. Bilder på ett par förstasidor, det är allt.

När det gäller den moderna norska pressen, avser illustrationerna enbart arbetarpressen. Samtliga bilder är dessutom från 1910-talet. Den enda person som över huvud taget får vara med på bild är partisekreteraren och agitatorn Martin Tranmæl, men då ligger det mesta av bilden på den lyssnande publiken (s 365).

Tyvänn har Høyer inte lagt ned någon större möda på bildtexterna. En bildtext som lyder "Social-Demokratens nye rotasjonspresse i 1912" (s 355) visar fem tryckare och en förman men inte mycket av pressen. Vad heter de gamla kämparna? Likadant är det med en grupp­bild på personalen på Fremtiden 1915 (s 366). Åtminstone de fyra på första

bänk, tre män och en kvinna, hade väl varit värda att få med sina namn?

Mellan klarhet och modenyck

Formuleringen ”pressen mellan teknologi og samfunn” kräver en förklaring utöver den att det blivit ett populärt sätt att skapa slående rubriker. (Det finns några till i boken.) Enligt bokens förord bestämmer ”teknologi” och ”samfund” dagspressens villkor. Den journalistiska utvecklingen sker dels inom ”rammen av nasjonal kultur og politikk”, dels inom ”internasjonalt betonte rammebetingelser av teknologi og økonomi”. Det är detta som, inte särskilt klart varför, blir ”mellom teknologi og samfunn”.

I en kronologisk översikt som avslutar boken används huvudtemat för att skapa ett tidsparallelogram. Det består av fyra spalter: ”Teknologi, Presse utenlands, Norsk presseliv, Samfunnsliv”. Här hamnar pressen bokstavligt ”mellom teknologi og samfunn”. Översikten är intressant, trots att spaltrubriker (s 390) och text saknas eller hamnat fel på några ställen (s 389-391).

Onödiga slarvfel

Det finns några sakfel i översikten. Två av dem gäller *Daily Mail*. Det står, till råga på allt under ”norsk presseliv”, att *Daily Mail* 1903 blev den första tabloidtidningen i världen. Det skall givetvis vara *Daily Mirror*. Det står vidare, att *Daily Mail* 1896 som första dagstidning nådde en miljon i upplaga. *Daily Mail* startades 1896 och nådde en miljon möjligen 1899, kanske 1900 men troligen något senare. Först i världen över en miljon i upplaga blev *Le Petit Journal* i Paris, och det hände 1886.

Man letar förgäves i Svennik Høyers kronologiska översikt, när den första norska dagstidningen översteg en befolkningsmässigt sett motsvarande nivå: När passerade den första norska dagstidningen 60 000-70 000 i upplaga?

Att lära av historien

Så till det positiva. Svennik Høyers presshistoria börjar från början med Johann Gutenberg (s 20-31). Det kan tyckas djärvt, men Høyer klarar av att ge en korrekt bild av denna i stora stycken okände man. Jag har stämt av Høyers text med en aktuell Gutenbergbiografi av den franske historikern Guy Bechtel, *Gutenberg et l'invention de l'imprimerie* (Fayard, Paris 1992). Möjligen är Bechtel litet mer säker än Høyer på att Gutenberg verkligen var tryckerikonstens uppfinnare.

Det enda jag har att anmärka mot den tidiga historien är, att Huset Fugger tilldelas för litet utrymme (s 47). Världens första tidning bestod av nyheter, som familjen Fugger inte hade användning för och därför kunde låta allmänheten få ta del av.

Høyer menar, att vi kan lära oss något av historien. Det finns rika exempel på det redan i början av framställningen.

Böcker som trycktes mellan 1450 och 1480 gick nästan inte att skilja från handskrivna. De gavs ut i ett otympligt folioformat och hade en onödigt hög tryckkvalitet (s 37), för att de som var vana att läsa handskrivna böcker inte skulle reagera negativt på det tryckta. Flera av dagens dagstidningar som finns på Internet är mycket lika den tryckta tidningen. Är det för att underlätta omställningen till elektroniska tidningar?

Den första snällpressen som installerades på *The Times* i början av 1800-talet förstördes av företagets tryckare. I hemlighet sattes därför en andra snällpress samman för *The Times* i en källare i en helt annan del av London (s 66). Typograferna ställdes inför fullbordat faktum och fick välja mellan att bli avskedade eller att acceptera nyordningen. Vem kommer inte att tänka på Rupert Murdochs flyttning från Fleet Street till Wapping?

Høyer visar med önskvärd tydlighet, att det behövdes mycket mer än tekniska revolutioner för att skapa böcker och tidningar för en bred allmänhet. Vad krävs för att dagens informationsteknologi skall nå en massmarknad?

Tidningsmakare i Europas utkant

Av den kronologiska översikten (s 389-391) framgår, att den första tidningen i Norden var svensk (1645) och den andra dansk (1657). Först hundra år senare kom den första norska tidningen (1763).

Den första dagliga tidningen i Norden var också svensk (1767). Femtio år senare kom den första norska dagstidningen (1819).

Enligt Svennik Høyer är förklaringen till detta Norges placering i Europas utkant som en sorts koloni till Danmark. Tryckprivilegier av olika slag för Norge och Danmark gavs företrädesvis till danska medborgare. Import av danska tidningar främjades samtidigt som spridningen av norska tidningar försvårades genom orättvisa portobestämmelser.

Med isoleringen av Norge under Napoleonkriget ökade intresset för norska nyhetstidningar. Under ett par decennier därefter bromsades utvecklingen något av Karl XIV Johans repressiva åtgärder, men den stoppades inte.

Den presshistoriskt viktigaste norska tidningen, *Morgenbladet*, startades under denna brytningstid. *Morgenbladet* finns på en fjärdedel av bokens 388 textsidor. Ingen annan tidning nämns så många gånger. Tidningen består med tre illustrationer och tidningens grundare, Niels Wulfsberg, framträder oftare än någon annan person i texten.

Morgenbladet etablerades, för att vara exakt, 1819 och gavs ut tisdag-söndag. Den hade ett allsidigt innehåll och riktades till en bred publik: ”En daglig Avis af alle Slags Indhold”. Politiskt var den neutral. *Morgenbladet* tog ut ett lägre pris av sina abonnenter än andra tidningar. Tidningen blev framgångsrik och kallades snart nog Norges ”Times”.

Av framställningen framgår, att Niels Wulfsberg är en av fyra personer som är så viktiga att de, och inte de tidningar de ledde, borde ha placerats i den kronologiska översikten. De tre andra är Amandus Schibsted, som ärvde *Aftenposten* av sin far Christian, Johan Wilhelm Eide som

etablerade *Bergens Tidende* och Lars Oftedal som startade *Stavanger Aftenblad*.

Lokalpressen och den franska revolutionen

En förklaring till att Norge trots senfärdighet i dag är världens främsta tidningsnation är, att landsortspressen utvecklades i samma takt som huvudstadspressen. Svennik Høyer ger klara belägg för detta. Eide och Oftedal har redan nämnts. Tyvärr berövar Høyer mig en rolig historia om norsk lokalpress.

Norges äldsta, ännu existerande tidning är *Adresseavisen*, som kommit ut i Trondheim sedan 1767. Om tidningen har det påståtts, att den varit och är så lokal, att den ännu inte informerat sina läsare om franska revolutionen. Detta visar sig (tyvärr) vara helt fel. Med hjälp av Wilhelm K Støren (1967) och Knut Mykland (1978) slår Høyer fast, att av dåtidens norska tidningar och tidskrifter var det bara *Adresseavisen* (och en kortlivad tidskrift) som gav en fyllig berättelse om den franska revolutionen. Skribenten var Matthias Conrad Peterson, som tydligen brukar kallas Norges första journalist och polemiker (s 130).

En komparativ partipresstudie

En viktig orsak till den norska dagspressens särställning i världen är framväxten av en stark partipress. Det är huvudskälet till att den allmänna norska presshistorien hos Svennik Høyer slutar omkring 1920 och att boken därefter enbart handlar om partipress. Högerpressen och arbetarpressen ägnas var sitt kapitel. Denna disposition av framställningen får mig att tycka, att en mer relevant underrubrik på boken än den valda vore "Från Gutenberg till norsk arbetarpress".

I förordet skriver Høyer, att han i en andra del skall skriva färdigt den allmänna norska presshistorien från 1920 till våra dagar. Høyer tycks dock bäva inför den oändliga mängd, osystematiserat material som finns om norsk press efter 1945 och för det större mått av eftertanke han anser att den yngre historien jämfört med den äldre skulle kräva. Jag har en bra lösning på detta.

Høyer har med *Pressen mellom teknologi og samfunn* försvarat sin position som Nordens ledande partipressforskare. Nästa arbete borde därför vara en komparativ studie av nordisk partipresshistoria. Høyer skulle kunna ta ledningen för en ny generation nordiska partipressforskare. Med ett utomordentligt grupparbete för några år sedan om den baltiska dagspressen har Svennik Høyer visat, att han är den bäste för en sådan uppgift.

*Karl Erik Gustafsson
Handelshögskolan
vid Göteborgs universitet*